

Руски архив, том 138, книга 3, 1912 г., стр. 457-480
БЕЛЕЖКА ОТ П. А. САБУРОВ

Русия – Франция – Нова Германия. 1870-1880.

Преди четиридесет години предишното политическо равновесие в Европа беше силно разклатено. Френско-пруската война доведе до промяна в отношенията между силите и условията за тяхното сближаване и стана необходимо да се възстанови равновесието на нови принципи. Този процес изискваше време. В предложеното обсъждане ще се ограничи само с посочване на общите идеи, под чието влияние след войната от 1870 г. отношенията между Русия и Германия започнаха да претърпяват промени.

Още от самото начало на военните действия във въздуха вече витаеше, може би все още не напълно оформено, осъзнаването, че преобразуването на Пруссия в Германска империя ще изведе политическите отношения отвъд пределите на миналото. Досегашната политическа работа на кабинетите сякаш приключваше: на нейно място се очертаваше народна политика, с повишена чувствителност и по-радикални стремежи, от политиката на монарсите, която беше в съответствие с взаимните роднински връзки.

Събитията обаче, замъгляващи политиката на дворовете, внезапно извеждат на преден план борбата между две враждуващи раси, разделени от съзнанието за опасността едната да придобие надмощие за сметка на другата. Под натиска на това съзнание се задейства инстинктът за самосъхранение, надигна се националната гордост и неволно възниква въпросът: ще доведе

ли това съперничество до разделяне на сферите на господство и политическо влияние между славянските и германските племена, или ще доведе до сблъсък, който ще разтърси основите на света.

Такива бяха до известна степен все още смътните очертания на идеите, които се носеха тук-там от другата страна на границата.

Влиянието на тези идеи върху правителствената политика придава особен драматичен интерес на последното десетилетие от царуването на покойния император Александър II.

В наскоро публикувана политическа статия подписана от една от най-важните фигури на гореспоменатата епоха*, ролята на всеруския император е очертана с изрази, които няма да цитирам тук; ще отбележа обаче, че тези изрази със сигурност свидетелстват, че авторът е забравил пълния обхват на събитията, които императивно са определили политическата посока на монарха през 1870 г.

Нека ми бъде позволено, за да възстановя историческата истина, да се върна към тези събития.

Император Александър II се възкачва на трона под тежкото наследство на Кримската кампания. С мирния договор от 18/30 март 1856 г. ние губим част от владенията си и сме лишени от правото да възстановим военноморските си сили в Черно море, а с конвенцията от

* Emile Olivier, Ministre de Napoléon III: „La guerre de 1870“ *Révue des deux Mondes*, 1 Février 1911. Всъщност Сабуров цитира Оливие, в превода на тази си статия, на френски език под заглавието „Russie, France, Allemagne (1870-1880)“ публикувана в *Le Revue de Paris*, 1912, кн. 3-4, стр. 243-256: От една неотдавнашна публикация става ясно, че отношението на този монарх не е било разбрано във Франция. Авторът на тази статия, г-н Емил Оливие, бивш министър на император Наполеон III, казва следното: „Кралят (на Прусия) изпрати на царя поверително писмо, в което основавайки се на тяхната дружба, го моли да предотврати намесата на Австрия. Царят, умствено ограничен и късоглед, но добър като цяло, почитащ паметта на баща си, винаги поставяше чувствата си над политическите съображения и беше непреклонен, когато се подчиняваше на емоционалните импулси. И се прояви точно по този начин. Без колебание и с голямо желание обеща да изпълни молбата“.

15/27 април същата година Франция, Австрия и Англия се задължават да ни обявят война в случай на нарушение на гореспоменатия договор. Така се оказва, че сме поставени лице в лице с постоянна коалиция от сили, насочена срещу нас. В сегашната ситуация, с вързани ръце и крака и ползващи се единствено с приятелското разположение на Прусия, ние очевидно не можем повече да продължаваме дуалистичната политика на император Николай I, насочена към защита на австрийските срещу пруските интереси. Прусия, напротив, като печели победи на Бохемските равнини, несъзнателно допринася за нашето политическо възраждане. Нейната победа при Кьонингрец (Садова), след Италианската война, е вторият удар, който подкопава силата на коалиционната конвенция от 15/27 април 1856 г.

Дългоочакваната война от 1870 г. най-накрая настъпи. Наполеон III, търсейки съюзници, се обърна към Австрия. Възможността за такъв съюз беше обсъждана в общи линии през есента на 1869 г. на среща на монарсите в Залцбург и това обстоятелство определи бъдещия ни курс на действие. Нямахме съмнение, че ако прусаците бъдат победени, щяхме да се окажем отново в същото положение на разединение и слабост, създадено от Кримската кампания, и освен това щяхме да получим австрийското надмощие в Германия.

Именно този възглед по въпроса беше водещата нишка в политиката на император Александър II в началото на войната от 1870 г. и мощен двигател на успехите на Прусия.

Руснаците трябваше да неутрализират Австрия в предстоящата война и може да се каже без преувеличение, че предвид посочените съображения, успехът на пруското оръжие беше победа и за нас! Най-доброто доказателство за това е нашият отказ от Парижкия договор през 1870 г.

Но често се случва дори най-безспорните причини за тази или онази човешка дейност, когато бъдат поставени лице в лице с обстоятелствата, които самите те са създали, да породят съмнение.

И така, още първите пруски победи, предвещаващи възможността за появата на могъща Германска империя по нашите граници, подтикна „Московские ведомости“ да публикува цяла поредица от статии, изразяващи „патриотичните страхове“ сред широк кръг читатели.

Правителството трябваше да избира между създадените по този начин две политически течения .

За по-младото поколение Кримската кампания се превърна в нещо от далечното минало. Мислите и лошите чувства на негодуванието, носени в душите на оцелелите след падането на Севастопол, бяха чужди на това поколение. Новите социални слоеве, имайки предвид неизбежното възникване на Германска империя в нарушение на принципите на европейския баланс, смятаха за наложително, в името на собствената сигурност на Русия, да предотвратят пълното поражение на Франция. Те се страхуваха да не се окажат разделени пред лицето на могъща Германия, която блестящо демонстрира военната си мощ с последователното поражение на две велики континентални сили*.

Онези, които бяха по-запознати с политическите тенденции на предходната епоха, напротив, смятаха за необходимо и важно да запазят приятелските отношения с Прусия. Те признаваха евентуалния разрыв за нежелан и ненавременен, и с радост приветстваха в една по-разширена и укрепена Прусия съюзник, който най-накрая можеше да ни бъде достатъчна полезен съюзник, който ни липсваше в трудни времена и който сега можеше да служи като противотежест на съюзниците (от Кримската коалиция), които ни препречваха пътя ни на Изток.

След Франкфуртския мир император Александър

**Бисмарк, след като посещава Ф. И. Тютчев в Петербург, му казва директно, че след Австрия и Франция е ред на Русия. (Чухме доклада на самия Тютчев.) П.С. Доп. пр. едва ли е вярно, предвид цялостната политика на канцлера, по-скоро е измислица или силно преиначаване на Тютчев.*

II остана верен на тези идеи, както Европа беше информирана от размяната на известни депеши между двамата монарси. По този повод по онова време се твърдеше, че Русия се е подчинила на Прусия и е използвана от нея. Тази дума, безкрайно повтаряна, най-накрая се превърна в легенда за московските патриоти, като логическа истина, в която нямаше дори зрънце истина: защото, ако имаше печалба, то тя беше двустранна и едва оттогава император Александър II, вече неограничен политически в Европа, се освободи от ограниченията, които го притискаха, и върна Русия в предишното ѝ международно положение.

През 1873 г., прегърбен от годините и обяян в слава, германският император се отправя към Санкт Петербург, придружен от принц Бисмарк и фелдмаршал граф Молтке. Основателите на Германската империя идват да изразят своята благодарност и лично занаят на всеруския монарх исторически паметните думи от Версайската депеша: „На Всемогъщия Бог, а след това и на Ваше Величество, ние дължим победата.“ И, разбира се, чувството на дълбоко удовлетворение, изпитано от господаря император в този момент, си струва милиона, както се твърди, че е бил похарчен за в достойния прием и срещата на двамата владетели на света.

Да, по онова време те несъмнено бяха такива: защото двете континентални сили, които можеха да оспорят суверенната позиция на монарсите, бяха победени и предишното европейско равновесие вече не съществуваше. За нас това събуди спомените за положението ни в Тилзит, след неуспехите при Аустерлиц и Фридланд.

И беше достатъчно за господаря император да подчертае нашето политическо единодушие с Прусия, за да постигне такава блестяща позиция, без да извади меча си. Не е изненадващо, че с оглед на такъв голям политически успех, монарсите замислиха идеята за постоянен, дългосрочен съюз.

Системата беше дала изобилни плодове. Тя щеше

да даде плодове отново и в бъдеще.

Очертаната политическа линия вероятно щеше да бъде плодотворна в последвалия Източен въпрос, ако император Александър II беше автократ не само за един ден и по право, но и по собствени наклонности.

Докато императорът решително настояваше за съюз с Прусия, антигерманското течение в обществото се засилваше, развиваше и успяваше да проникне дори до самото правителство, през голямата врата на министъра на външните работи. Канцлерът княз Горчаков, още в самото начало на събитията, гледаше с известно безпокойство на предстоящото обединение на Германия. Неспособен, в случай на война, да попречи на личното обещание на Александър I да убеди Австрия да не се намесва с разполагането на 200 000 руска армия по границите ѝ, той въпреки това не криеше негативното си отношение към подобна политическа стъпка. По-късно, по време на обсадата на Париж, не се доверяваше особено на обещанията на княз Бисмарк, който по това време беше готов да обещае абсолютно всичко, канцлерът посъветва императора да не чака окончателната победа на Прусия и незабавно да се откаже от членовете на Парижкия договор за Черно море.

Този отказ, последвал с изключително категорични думи, който повдигна възможността за сблъсък, принуди Прусия да действа съвместно с нас, в случай че Англия и Австрия решат с оръжие в ръка да защитят неприкосновеността на Парижкия договор.

В пруския лагер, в този критичен момент, опасността от всеобща война се усещаше осезаемо и принц Бисмарк, като човек, основно заинтересован Франция да остане без съюзници, трябваше да работи за нас, търсейки мирно разрешаване на черноморския въпрос от Англия. Усилията на Бисмарк се увенчаха с успех, а събитията оправдаха изчисленията на княз Горчаков. Въпреки заслужената благосклонност на царя към княз Горчаков за този майсторски политически ход, съществуващото преди това политическо несъгласие между канцлера и монарха не беше разрешено.

Император Александър II, в логичната си последователност, продължаваше да разглежда силната Пруссия като средство за собственото си укрепване. Той не искаше да забрави, че в началото на царуването му Австрия, основно поради слабостта на Пруссия, реши да се присъедини към Западната коалиция. Той при никакви обстоятелства не допускаше възможността Пруссия да премине на страната на противниците си. Естествено, с тази гледна точка, императорът разпознаваше съюза с Германската империя като кулминация на политиката на цялото си царуване.

Княз Горчаков, от своя страна, далеч не беше уверен в силата на доброжелателните отношения на Пруссия. Неспособен да предотврати по-нататъшното им укрепване, той, подобно на царя, мечтаеше да извлече ползи за Русия от засилването на Пруссия, но с други средства. Той знаеше, че идеята за отмъщението ще живее в душата на френския народ още години наред и искаше да създаде за Русия, ролята на посредник, арбитър на съдбите на европейските народи. Канцлерът обичаше да сравнява отечеството си с богата наследница, която позволявала на обожатели да я ухажват, но ревниво пазеща свободата си.

Коя от тези две гледни точки, в историческите дни, които преживяхме, беше правилна?

Трагичният изход от последната Руско-турска война частично разрешава този въпрос. Княз Горчаков вече беше над 76 години по това време. В такава напреднала възраст бъдещето изглежда кратко и човек неохотно се отдава на очакване на нови събития; все пак трябва да се предположи, че император Александър II все още не е изоставил надеждата да получи удовлетворение за загубената част от Бесарабия. Предвиждайки възможността за сблъсък с Турция, царят вижда мощна руска подкрепа в тесните връзки с Германия.

Така личната политика на император Александър II е била възпрепятствана от възгледите и начина на действие на неговия канцлер, а противоположните течения на руската политика не може да не се отразят в

съмнителната политика на германското правителство.

Тук е уместно да се зададе въпросът: кой направи първата грешна стъпка? Русия или Прусия разклатиха отдавна изкованите от събитията връзки на властта между двете велики сили?

В руските обществени среди вината се приписваше на принц Бисмарк, но упрекът, отправен към него, е неоснователен. Този държавник, завършвайки обединението на Германия, не може да изгуби от поглед опасностите, на които е изложена неговата родина в бъдеще. Не е ли недопустимо на неговите интереси да постави враждебна Русия до победена Франция? И можеше ли да пренебрегне законите на географията, които императивно предписват на Германия да защитава три уязвими граници?

Да речем, Австрия вече не е била заплаха по това време. Великодушният победител при Кьонигсгрец, като се отказа от придобиване на земя за нейна сметка, подготви почвата за бъдещо споразумение с тази сила. Но не е толкова лесно да се уреди с другите две граници.

Победената Франция беше само временно отслабена. Бързото нарастване на военната ѝ мощ обезпокои Германия. В това отношение събитията не оправдаха разчетите на принц Бисмарк, който подкрепяше републиканския режим, защото в крайна сметка той не успя да се помири с Франция, нито да я отслаби чрез вътрешните борби.

Що се отнася до източната граница, задачата също не беше лесна. Границата беше най-голямата грижа на новата Германия, нейната ахилесова пета, която можеше да бъде осигурена само чрез съюз с Русия. Принц Бисмарк разбираше това отлично. Той знаеше, че не е в полза на Германия да подкрепя антигерманското течение, което пробиваше в Русия след преврата от 1870 г., чрез промяна на фронта. Това фатално, неизбежно течение възникна на базата на гореспоменатите събития, като самодостатъчен национален импулс, неохладен от политически изчисления, и именно в този импулс се

криеше причината и отправната точка на новия тип отношения между Русия и Германия след Френско-пруската война.

Въпреки всичко е трудно да се предвидят събитията, ако волята на император Александър II беше толкова негъвкава, колкото тази на неговия предшественик (Николай I) и после на неговия наследник (Александър III), и ако покойният император беше успял да държи канцлера в тесните рамки на изпълнител на собствените си планове. Няма по-голяма опасност за един монарх от това да задържи министър, с когото се различава по възгледи. Върховенството на идеите, подчинявайки се на закона за равенство, не позволява отклонение от този принцип без смяна на действащите лица; в противен случай може да се стигне до размяна на ролите и монархът рискува да се превърне в неволен инструмент в ръцете на своя министър. И въпреки това последният, дори без да ръководи детайлите на работата, придава личен печат на политиката.

И така се случва през 1875 г. Френското правителство, разтревожено по това време от докладите на своя берлински посланик за разговор с г-н Радовиц, се обръща към кабинета в Санкт Петербург с молба да защити Франция от германските военни планове. Княз Горчаков откликва с ентузиазъм на френския апел. Той не пропуска да се възползва от възможността да играе ролята на посредник и помирител между Франция и Германия и убеждава императора, който тогава заминава за Емс, да спре в Берлин за преговори с император Вилхелм. Канцлерът придружава императора в това пътуване и успява да осигури съгласието на Англия за съвместно официално представяне пред принц Бисмарк с британския посланик. Представям точен разказ за събитията от думите на трима души, участвали в срещата.

Според княз Горчаков, Франция е търсила нашата защита от войнствените намерения на германската военна партия. Император Вилхелм напълно успокоил нашия суверен в това отношение, заявявайки, че докато

е жив, няма да има повече война. От друга страна, княз Горчаков провел приятелски, но разгорещен разговор с принц Бисмарк, който изразил съжаление, че усилията му за поддържане на мира са били гледани с недоверие, докато той прекарвал безсънни нощи над тази задача. „Именно тези ваши безсънни нощи тревожат Европа“, отвърнал нашият канцлер. „Помислете за тежестта на вашето положение. Когато страдате от безсъние, Европа няма време за сън; а ако имате мигрена, Европа е разтърсена от треска.“ „Трябва обаче да призная“, продължил канцлерът, „че княз Бисмарк се е вслушал в урока, който му дадох в този разговор, като интелигентен човек. Той е отрекъл всякакви враждебни намерения към Франция, на която е искал само да отправи приятелско предупреждение. Разделихме се при най-добри отношения.“

А ето какво казва лорд Одо Росел:

„Получих съобщение от Форин Офис (британското министерство на външните работи), че Париж е силно разтревожен от съдържанието на разговора между Радовиц с Гоно-Бирон (френския посланик в Берлин). Отивдох при принц Бисмарк с молба да ми даде възможност да успокоя правителството си. Канцлерът ми каза да информирам Лондон, че смята за обидно, обвиненията в замисъла за нова война, която застрашава съществуването на Германската империя. Той е недоволен, не от Франция, а от военните кръгове в двете страни и ако на тези кръгове се даде пълна свобода на действие, те бързо ще доведат нещата до война.

„И така“, продължи принцът, „за да съсредоточа нишките на тези наболели въпроси в ръцете си, трябваше да ги поставя на основата на дипломатически обяснения. Обясненията се състояха, постигнах целта си, няма да има война.“

Докладвах тези подробности на лорд Дерби и няколко дни по-късно император Александър II пристигна в Берлин, придружен от своя канцлер. В същото време, за моя пълна изненада, получих заповед от Лондон да се присъединя към представленията, които княз

Горчаков възнамеряваше да направи пред принц Бисмарк. Трябваше да се подчиня, въпреки че бях убеден както в безсмислието на тази стъпка, знаейки че тя ще раздразни принц Бисмарк. Реших да играя ролята на мълчалив персонаж в пиесата, умишлено пристигнах с четвърт час закъснение за срещата. Княз Горчаков ме поздрави с думите: „Седнете, драги посланико.“ Вие далеч не сте необходим в нашия разговор. След като седнах, започнах да слушам словесния двубой между двамата канцлери и не мога да не призная, че всички предимства бяха на страната на княз Горчаков. Той победи противника си със своето хладнокръвие, рицарските си трикове, тънкото си разбиране на ситуацията и широтата на мирогледа си. Принц Бисмарк изглеждаше неспокоен и аз, почти за първи път, забелязах, че му е трудно да намери отговор.

„На следващия ден държавният секретар Бюлов ме посети и след няколко общи фрази заяви с най-официален тон: „Негово Превъзходителство германският канцлер ми възложи да изразя на Ваше Превъзходителство съжалението си, че доверието Ви пред английския кабинет се оказа далеч от толкова значително, колкото му се струваше на Негова светлост (т.е. Бисмарк).“

Поразен от неочакваността на този изблик, аз възразих на държавния секретар Бюлов: „Бъдете така любезен да уведомите имперския канцлер от мое име, че и аз имам преувеличено разбиране за доверието, с който Негово Височество се ползва пред руския кабинет.“

Това беше ходът на преговорите, както е описан от лорд Одо Госел.

Принц Бисмарк, много години по-късно, веднъж ми намекна за гореописания случай със следните изрази: „Понякога ми е по-трудно да постигна споразумение със собственото си правителство, отколкото с правителствата на чуждите сили. Нашият Генерален щаб провежда непрекъсната подготовка за война (има предвид разработването на щабни планове) с тримата ни съседи, без да изключваме Австрия. Войната е техен

занаят, но не е мой. Нашите стратегии през 1875 г. отидоха твърде далеч и аз трябваше да се намеся. Те смятаха, че Франция се възстановява твърде бързо от поражението си. Въпреки че нашият император, за щастие вече не желае да воюва, аз все пак се страхувах да го оставя под влиянието на Генералния щаб. Ето защо трябваше да призова Франция за обяснение. Аз поне знам кога е време да спра; военните никога не знаят това“. И канцлерът продължи разгорещено: „За съжаление, княз Горчаков не ме разбра и предпочете да постигне дипломатическа победа за моя сметка.“

Ще допълня разказа за тези събития с една любопитна история от парижкия кореспондент на вестник „Таймс“, г-н Бловиц, когото срещнах случайно много години по-късно, по време на едно от пътуванията си.

„Малко преди пристигането на император Александър II в Берлин“, разказва Бловиц, „министърът на външните работи, херцог Деказ, ме извика и, молейки ме да му направя услуга, и ми съобщи, че е получил важни новини от Берлин, с протести заради превъоръжаването ни. Императорът на Русия, от когото търсехме защита, изрази готовността си да спре в Берлин, на път за Емс, за преговори с вуйчо си, императора на Германия. Но за да се засегне толкова деликатна тема, без да бъде обвинен в очевидна намеса във външните работи, е необходимо да се започне с подготовка на общественото мнение, като се уведоми цяла Европа, че е в навечерието на нова война. За френските вестници е неудобно да повдигат този въпрос: веднага ще ни обвинят в измама. Тази задача може да се поеме от независимия английски вестник „Таймс“, на който съм готов да предоставя всичко необходимо за това!“

„Писах за това — продължи Бловиц — на издателя на английския вестник. Последният обаче, без документално потвърждение на тревожни новини, от Форин Офис не счете за възможно да включи, публикацията на кореспондента си, че приятелска сила е решена да нападне Франция.“

„След като получи съобщението ми, херцог Деказ

отиде на заседание на Министерския съвет, покани ме в кабинета си и ми представи депешата на граф Гонтон-Бирон, в която излага съдържанието на разговора си с г-н Радовиц. Освен това херцогът ме информира, че копие от тази депеша е изпратено в Лондон за представяне пред английското правителство и отново, сериозно, ме помоли да защита втора си родина. Този път не се поколебах: след завръщането си у дома написах кореспонденция, изпратих я до издателя на „Таймс“ и го помолих да не ме смята повече за сътрудник на вестника, ако статията ми не бъде публикувана.“

„Два дни по-късно статията на „кореспондента“ се появи в „Таймс“ и бидейки незабавно разпространена във всички издания на континентална Европа, тя предизвика паническа тревога на фондовите борси.“ Посочвайки своя орден на „Почетният Легион“, Бловиц завърши с думите: „Оттогава тази розетка краси бутониерата ми.“

Детайлите от представянето на Бловиц, ако ги приемем за точни, не се нуждаят от коментар.

И така, княз Горчаков постигна целта си. Без да предприема фронтална атака срещу политиката на съюз с Германия, водена от императора, той въпреки това осъществи собствените си планове. Както в най-добрите дни на император Николай I,* през 1875 г. Русия подписа мир на Германия. За да се подчертае значението на това събитие в широки политически кръгове в Европа, от Берлин беше изпратен циркуляр до всички руски дипломатически агенти в чужбина, с който се уведомяваха, че мирът е осигурен. Враговете на Германия триумфираха. В Русия московските патриоти „гордо вдигнаха глави“. Както и през 1863 г., по полския въпрос, те провъзгласиха княз Горчаков за истински представител на националната политика†.

* Авторът има предвид срещата в Олмюц през 1850 г., където Николай I, възпира Прусия по пътя на германското обединение, в угода на Австрия. (б. пр.)

† В Москва тогава се носеше слух, че княз Горчаков напуска поста си, и тогава, в опровержение на този слух, княз Горчаков, известен със

Последиците от това политическо събитие бяха големи. Принц Бисмарк призна собствената си отслабена позиция и с преувеличението, характерно за онези, които никога не бяха преживели неуспех, сравни унижението, понесено от новата Германия, със съдбата, сполетяла слабата Прусия при Олмюц. Така се оказа, че Германия, въпреки изумителния успех на оръжията си, не се е освободила от руска опека. И без поражението на Русия, в трета, изцяло германска смъртоносна битка, без възможността да заложи всичко на новата Германска империя, Железният канцлер не можеше да промени позицията, създадена от обстоятелствата. Принц Бисмарк научи от опита, че е невъзможно да наклони везните в негова полза: всяко по-нататъшно разширяване на Прусия се сблъсква със съпротива в неудържимото привличане на Франция към Русия. Русия, от своя страна, беше ухажвана с всички сили на победената Франция.

Вероятно именно през тези критични дни на германския канцлер му хрумва идеята да укрепи центъра на Европа чрез тесен съюз с Австрия.

Някой вече беше казал, че геният може да търпи. Принц Бисмарк търпеливо чака цели три години, дълбоко криейки недоволството си. Съдейки по внимателния начин, по който той отговаряше на желанията на руското правителство във всички преходи на Източния въпрос чак до самия конгрес, човек трябваше да заключи, че те отдавна бяха забравили инцидента от 1875 г.; но той възнамеряваше да им напомни за себе си, когато му дойде времето с отмъщението си. Трябваше да изчака, докато почвата във Виена бъде достатъчно подготвена. И не без чувство на задоволство Железният канцлер наблюдаваше пробуждането на Източния въпрос, който представляваше широко поле за неговите политически ходове и действия.

Няма да разказвам тук подробно историята на

своего самохвалство и суетност, когато Ф. И. Тютчев нарича „Нарцис в маслитница“ (Narcisse de Pécratoire), изпрати на А. С. Хомяков собственото си стихотворение „Труженикът“. П. С.

грешките, които допуснахме по време на сложните преговори, предшестващи войната от 1877 г. и тези, които последваха непосредствено след нея; ще кажа само, че принц Бисмарк знаеше към какво се стреми и следваше пътя към предварително определената цел, докато ние променяхме намеренията и целите си според хода на събитията. Нека се спра на едно обстоятелство от първостепенно значение в историята на онази епоха: внезапното ни препятствие пред портите на Константинопол.

Според първоначалния план за кампанията, намерението беше да се избегне преминаването на Балканите и да се ограничим до създаването на малка България. *

Както императорът, така и княз Горчаков, отхвърляйки широките военни планове, предпочитаха да се ръководят от нашата вековна политика: постепенно освобождаване на християнските народи от турско владичество. Този път изглеждаше възможен както за помирение на поддръжниците на войната с нейните противници, така и за избягване мобилизирането на всички военни сили на страната. Освен това, при такива обстоятелства, не ни заплашваше европейска намеса. Силите бяха готови мълчаливо да се съгласят с отделянето от Турция на регион, напоен в българска кръв.[†]

Докато Константинопол оставаше извън нашата сфера на действие, а Турция си оставаше Турция, интересите на Англия бяха незасегнати, а Австрия беше лишена от възможността да иска придобиване на земя.

Накрая, нашата скромна задача ни освободи от необходимостта от съюзи и споразумения, които бяха още

* На вниманието на българските русофили и техните глупави благодарности към „руските освободители“! Ясно какво „освобождение“ са ни подготвяли! (б. пр.)

† Точно в този район – Северна България, априлската авантюра не избухва и няма кръвопролития, изкл. някои изолирани бунтовнически акции (поп Харитон)! (б. пр.)

по-нежелателни за княз Горчаков, който искаше пълната свобода по отношение на Германия и ревниво избягваше нейната помощ.

За съжаление, не останахме дълго в рамките на това съображение.

След преминаването на нашите войски през Дунав, щабът на великия княз Николай Николаевич за да осигури успеха на кампанията, поиска пълна свобода на действие.

Такова справедливо искане, от военна гледна точка, не можеше да бъде отказано, въпреки че извеждаше първоначалния политически план извън строго определените му рамки. Създателите на плана е трябвало да предвидят това. Още на 1 юни генерал Гурко прекоси Балкана. След превземането на Плевна (Плевен), цялата ни армия, като лавина, се търкулна през Балкана и без вече да среща особена съпротива, се стовари върху Константинопол.

Бяхме изправени пред вековна задача, за която нито ние бяхме подготвени, нито Европа. Споразумението с великите сили се отнасяше само до първоначалната ни, скромна програма. Невероятно бързо събитията се развиха, създавайки нови, непредвидени условия. Вярно е, че с Австрия се водеха преговори, в случай на окончателно поражение на Турция, за присъединяването на два гранични региона към Хабсбургската монархия, но това все още не се беше случило: ограничената Турция продължаваше да съществува, а столицата ѝ беше непокътната. Следователно бяхме принудени или да преговаряме с Австрия на различна основа, или да постигнем споразумение с Германия, за да предотвратим намесата на Виенския кабинет.

Бързо постигнахме споразумение с Англия, като се съгласихме да не докосваме нито Константинопол, нито Галиполи, и получихме в замяна уверението, че английският 1-ви флот няма да влезе в Проливите. Но това споразумение беше подкопано от натиска на общественото мнение в Англия и лорд Дерби, който го сключи, беше принуден да подаде оставка от кабинета.

В такава ситуация, пълна с изненади, беше необходимо да се опрем на нещо. И затова Англия въведе ескадрата си в Мраморно море и превзе остров Кипър от безпомощния султан; а Австрия, вече не разчиташе на нашата помощ, се съгласи с Англия и Германия относно анексирането на два гранични района (Босна и Херцеговина). Русия можеше да окупира Константинопол в онези дни, но за съжаление се поколеба и единственият исторически момент беше безвъзвратно загубен.

И все пак императорът сякаш предчувстваше събитието. Заповедта за окупация на Константинопол вече беше дадена. В същия ден, когато стана известно, че Англия, в нарушение на това споразумение, е въвела флота си в Дарданелите, в „Правителствен вестник“ беше публикувана заповед за окупация на турската столица.

В оправдание за случилото се, те по-късно цитираха късното пристигане на депешата. Някаква зла съдба* преследваше император Александър II в най-добрите му начинания. За съжаление, през цялото му царуване, толкова богато на събития, най-голямото значение и естествената доброта на човека причиниха непоправима вреда на енергията на самодържеца. И затова, в тази паметна историческа епоха, плодовете на победата фатално се изплъзнаха от ръцете ни.

Развитието на събитията надмина очакванията на принц Бисмарк, който разчиташе само на факта, че Славянското течение, подхранвано от Източната война, ще спласи Австрия и ще го подготви за по-нататъшните му планове.

Русия, без пътеводна нишка, без съюзник, се луташе в тъмното. На принц Бисмарк му оставаше само да избере удобен момент, за да разкрие картите си.

Скоро след сключването на Берлинския договор, европейските политически кръгове с изненада проче-

* Не е зла съдба, а собствената му безотговорност, колебливост и глупост! (б. пр.)

тоха във вестник „Таймс“ разговор между принц Бисмарк и кореспондент на въпросното издание, който се намирал в Берлин по време на заседанието на Конгреса. Железният канцлер не се поколеба да оповести публично дългогодишното си недоволство от княз Горчаков. Канцлерът каза следното: „Аз съм искрен приятел на моите приятели и искрен враг на моите противници. Княз Горчаков вероятно сега се е убедил в това. Причината за поражението му на Берлинския конгрес се крие в инцидента от 1875 г.“

От този момент нататък разливът стана очевиден. Комуникацията между канцлерите беше прекъсната. Княз Горчаков започна по-често да си взема продължителни отпуски, уж заради влошаващото се здраве, а цялата тежест по управлението на политическите дела падна върху самия цар.

Оставайки верен на приятелското си отношение към Прусия, Александър II не разбира сложната политическа игра на принц Бисмарк и го упрекна в неблагодарност.

Накрая, през есента на 1879 г., нарастващите недоразумения, достигайки своя апогей, избухнаха в инциденти, които едва не предизвикаха разлив между двете правителства. Не смятам за свой ред да оповестявам тези събития. Ще се огранича само с отбелязването, че принц Бисмарк постигна целта си.

Той изобщо не възнамеряваше да довежда нещата до война, но намери претекст, за да убеди император Вилхелм в съюза с Австрия, и така се открива нова глава в съвременната история.

Санкт Петербург, 1911 г.

Пьотър Сабуров.